

Роднае слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

12/2015

ISSN 0234-1360

- **Мікола Трус**

Максім Багдановіч і рэвалюцыя
1905 – 1907 гг.:
штрыхі да біяграфіі паэта

- **Валянціна Лемцюгова**

«Слоўнік мовы “Нашай Нівы”»
ў кантэксте нацыянальнага
адраджэння

- **Станіслаў Рачэўскі**

Урокі беларускай
мовы і літаратуры:
Практыкаарыентаванасць

- **Людміла Налівайка,
Яўген Шунейка**

Мастацкая спадчына
Аскара Марыкса

Роднае слова

2015/12

(336)

снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Ліс
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
В. Карамазаў, У. Каяла, В. Лемцюгова,
Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
П. Міхайлаў, М. Мушыньскі, М. Новік,
В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*:
Метадыст прапануе, Малады даследчык прапануе,
Настаўнік прапануе, Рыхтуемса да алімпіяды,
Дыдактычны матэрыял, Тэст на ўроку, На кніжную паліцу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: З ар-
хіваў часу, Постаці, Тэорыя літаратуры, Мастацкі
свет паэта, Актуальная тэма, Водсветы; Каляндар
памятных датаў і юбілейных дзён; Кола гадоў),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:

Віншuem з юбілеем!, Асоба ў беларускай лінгвіс-
тыцы, Меркаванне навукоўцы, З гісторыі мовы,
Навуковыя паведамленні, Наш каляндар, Новыя
выданні, Лінгвістычны досвед, Крытыка і біблія-
графія),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
культура*: Вяртанне да вытокаў, Віншuem з юбілеем!,
Асобы, З беларускай нівы, Да 90-годдзя Беларускага
радыё, Музейны квартал, На скрыжаванні культур,
Мастацтва ў кантэксце часу),

намеснік галоўнага рэдактара
адказны сакратар
дзяжурны рэдактар
літаратурныя рэдактары
тэхнічны рэдактар
галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Крысціна Пучынская,
Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Раціцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ,
ГРАМАДСКАЕ
АБ'ЯДНАННЕ
"САЮЗ
ПІСЬМЕННІКАЎ
БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
"РОДНАЕ СЛОВА»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
"Беларуская мова
і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
ПАДЛІПСКАЯ**

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПРЫНАЛЕЖНАСЦІ Ў ФРАНЦУЗСКОЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОВАХ

УДК 811.133.1:811.161.3

У артыкуле аналізуецца структурна-семантычныя сродкі выражэння пасесіўнасці ў французскай і беларускай мовах. У абедзвюх мовах прыналежнасць выражаецца з дапамогай пэўных сінтаксічных структур (субстантыўных і ад'ектыўных), лексічных сродкаў, дзе дзеяслоў адыгрывае галоўную ролю, а таксама словаўтваральных сродкаў.

Ключавыя словы: *пасесіўнасць, сінтаксічная структура, прыналежныя дзеясловы, словаўтваральныя канструкцыі, атрыбутыўныя сродкі.*

This article deals with the constructive and semantic means of belonging in French and Belorussian language. The category of possessiveness in French and Belorussian language is expressed in different ways: with the help of certain syntactic constructs, substantives and adjectives, by the lexical means, where verbs play principal role, and also with the help of word-formative means.

У апошні час значна ўзраста ўвага лінгвістаў да даследавання розных моўных катэгорый. Тая ці іншая моўная катэгорыя ўяўляе сабой вынік абагульнення канкрэтнай, звычайна адной, уласцівасці катэгорыі. Катэгорыя прыналежнасці (лац. *possessio* 'валоданне') – гэта ўніверсальнае паняцце, якое функцыянуе ў розных мовах. З'ява пасесіўнасці адлюстроўвае адносіны прыналежнасці, што існуюць у аб'ектыўнай рэчаіснасці.

Вывучэннем праблемы пасесіўнасці ў розных нацыянальных мовах займаліся навукоўцы Д. Вайс, Т. Іванова, А. Галавачова, Д. Лаёнз, Ю. Пашаліў, А.-М. Спаног, С. Мароз, І. Гліннік.

Мэта дадзенага артыкула – прааналізаваць структурна-семантычныя сродкі выражэння пасесіўнасці ў французскай і беларускай мовах.

Большасць даследчыкаў-мовазнаўцаў разумеюць катэгорыю пасесіўнасці досыць шырока і ўключаюць у яе склад адносіны валодання, якія маюць розную семантыку [1, с. 99]. Іншыя, у прыватнасці К. Чынчлей, мяркуюць, што цэнтральная ідэя для катэгорыі пасесіўнасці – значэнне ўласна валодання [2, с. 101]. Д. Вайс лічыць, што трэба адрозніваць "моцную", ці "сапраўдную", пасесіўнасць (пасэсар – уладальнік прадмета) ад "слабой" (пасэсар кантралюе прадмет) [3, с. 283, 285].

Значэнне пасесіўнасці можа выражацца рознаўроўневымі моўнымі сродкамі, набор якіх для кожнай мовы індывідуальны. Як у французскай, так і ў беларускай мове прыналежнасць мае багаты змест і адлюстроўваецца на лексічным, словаўтваральным і сінтаксічным узроўнях.

1. Лексічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін.

Асноўны сродак лексічнага выражэння прыналежных адносін – дзеясловы. Адрозніваюць дзеясловы, якія адлюстроўваюць пасесіўныя адносіны статычна (*avoir, posséder, jouir*) і ды-

намічна (*bénéficier, disposer, être doué, -e*). Параўнаем значэнне дзеяслова *jouir*, які азначае "*avoir la possession d'un bien, le bénéfice d'un avantage matériel ou moral*" [4], і дзеяслова *disposer* "*placer des personnes, arranger des objets d'une certaine manière*" [4]. У адрозненне ад дзеясловаў, што выказваюць пасесіўныя значэнні ў статычным аспекце, дынамічныя пасесіўныя дзеясловы з'яўляюцца лімітаванымі ў часе.

У беларускай мове пасесіўныя дзеясловы статычнага тыпу – *мець, валодаць, размяшчаць*. Дынамічныя пасесіўныя дзеясловы складаюць некалькі груп у залежнасці ад характару валодання паміж суб'ектам і аб'ектам, а таксама па ступені ўдзелу ў дачыненні да іншай асобы:

1) канструкцыі з некаўзатыўнымі пасесіўнымі дзеясловамі (*браць, запазычыць, набываць, аддаць, губляць*), якія маюць значэнне 'набывання' ці 'страты';

2) канструкцыі з каўзатыўнымі пасесіўнымі дзеясловамі (*надаць, перадаць, атрымаць, падарыць, пазбавіць*), якія маюць значэнне 'атрымання' ці 'пазбаўлення';

3) канструкцыі кампенсавальнай прыналежнасці, якія знаходзяцца на стыку некаўзатыўных і каўзатыўных канструкцый. У канструкцыях гэтага тыпу адлюстроўваецца сітуацыя, у якой суб'ект, набываючы штосьці, адначасна нешта губляе, і наадварот (*памяняць, прадаць, купіць*).

І ў французскай, і ў беларускай мовах пасесіўныя адносіны таксама могуць перадавацца назоўнікамі. Іх можна падзяліць на тры асноўныя групы:

1) канкрэтныя назоўнікі, якія называюць уладальніка (статычны аспект), донара і адрасата (дынамічны аспект) па іх дачыненні да пасесіўнай сітуацыі. Агульная рыса такіх імёнаў – наяўнасць рэлятываўнай семы: фр. *un possesseur, un aliénataire*; бел. *гаспадар, гаспадыня* і да т. п.;

2) канкрэтныя назоўнікі, якія называюць аб'ект валодання па яго дачыненні да пасесіўнай сітуацыі. Пры гэтым назвы аб'ектаў статычнай пасесіўнай канструкцыі, як правіла, не з'яўляюцца вытворнымі ад дзеясловаў (фр. *un bien, une fortune*; бел. *маёмасць, спадчына*); тады як імёны аб'ектаў дынамічнай канструкцыі часта маюць дзеяслоўнае паходжанне (фр. *une achat, un don*; бел. *купля, набытак, падарунак*);

3) абстрактныя назоўнікі, якія адлюстроўваюць прыналежную сітуацыю ў цэлым (фр. *une session, un vol*; бел. *валоданне, крадзеж*). Такія назоўнікі – сродак выражэння пасесіўнай сітуацыі ў выглядзе непрэдыкатываў канструкцыі. У французскай мове большасць назоўнікаў гэтага класа – аддзяслоўныя (напр., *le metayage*). Агульная прыкмета пасесіўных назоўнікаў – сінсемантычнасць, яны “абазначаюць аб'ект... па сувязі з іншым аб'ектам” [3, с. 56] і патрабуюць далучэння залежных слоў.

Пасесіўныя адносіны могуць быць перададзены з дапамогай прыметнікаў. Да пасесіўных прыметнікаў адносяцца: фр. *avare, riche / pauvre*, бел. *прагны, багаты / бедны* і інш. Маюцца на ўвазе прыметнікі, якія паказваюць або характар валодання, або якасці чалавека, які валодае якой-небудзь маёмасцю.

Прыметнікі, што ўдзельнічаюць у фарміраванні пасесіўных канструкцый, можна падзяліць на дзве групы:

1) якія вызначаюць характар прыналежных адносін (фр. *propre*, бел. *асабісты*). Такія прыметнікі з'яўляюцца маркёрамі пасесіўных адносін (*un terrain privé*) ці ўдакладняюць пасесіўныя адносіны, выражаныя іншымі сродкамі (*sa propre maison*);

2) якія дапускаюць аб'ектную пазіцыю [фр. *une dame munie de gants* (< *munir*), бел. *гадзючы хвост*]. Гэтыя прыметнікі – недзеяслоўнага паходжання, яны могуць праяўляць пасесіўнае значэнне толькі ў кантэксте.

2. Словаўтваральны спосаб выражэння прыналежных адносін.

Параўнальна з вялікай колькасцю лексічных і сінтаксічных сродкаў выражэння пасесіўнасці французская і беларуская мовы маюць няшмат словаўтваральных сродкаў выражэння прыналежнасці.

Пасесіўныя адносіны могуць быць створаны з дапамогай словаўтваральных марфем, што далучаюцца да імя суб'екта ці аб'екта. Вынікам словаўтварэння ў французскай мове можа быць назоўнік (*un bistrotier, un garagiste*) і дзеяслоў (*devenir, accélérer*), у абедзвюх мовах – прыметнік (фр. *lumineux, vertueux*, бел. *суседскі, паляшучкі*).

У французскай мове пасесіўныя суб'ектна-аб'ектныя адносіны могуць перадавацца з дапа-

могай суфіксаў *-al / -el, -ien, -aire, -ique*. У беларускай – з дапамогай суфіксаў *-оў (-ёў) / -аў, -еў, -ін (-ын)*. Даследчык Д. Вайс лічыць суфіксы *-al* і *-el* сінанімічнымі [3, с. 38]. Ён піша, што гэтыя суфіксы рэдка ўжываюцца ў канструкцыях са значэннем рэальнай прыналежнасці. Суфіксы *-al* і *-el* утвараюць прыметнікі галоўным чынам ад назоўнікаў, якія абазначаюць неаддушаўленыя прадметы, рэдка ад імёнаў уласных. Утварэнне прыметнікаў з гэтымі суфіксамі ад назоўнікаў, якія абазначаюць адушаўленыя прадметы (звяроў, птушак), – малапрадуктыўнае.

3. Сінтаксічны спосаб выражэння прыналежнасці.

Ён перадаецца з дапамогай спецыяльных сінтаксічных канструкцый: атрыбутывых, прэдыкатывых і аб'ектных. Напрыклад, у французскай мове існуюць мадэлі з прыналежным дэтэрмінатывам або з прыназоўнікам *de* (*La fumée des braseros s'élevait au-dessus des tentes* [5, р. 11]), элементы якіх, выкарыстаныя па-за гэтай канструкцыяй, не валодаюць значэннем пасесіўнасці.

У абедзвюх мовах кампаненты атрыбутывага пасесіўнага словазлучэння дапасуюцца ў родзе, ліку і склоне: фр. *Il y avait les hommes, enveloppés dans leurs manteaux de laine, leurs visages masqués par le voile bleu* [5, с. 12], бел. *Голас яго пасля сну быў нямоцны, высільвацца яму не хацелася, і ён як бы памагаў сабе лянiвым, але звонкім ляскам пугі* [6, с. 3]. Як бачым, прыналежныя займеннікі ў складзе атрыбутывых словазлучэнняў не толькі замяшчаюць суб'ект, але і метанімічна рэпрэзентуюць яго асноўныя функцыі, выяўляючы такім чынам утрыманне сувязі суб'екта з прадметнай сітуацыяй.

Асаблівую цікавасць як у французскай, так і ў беларускай мове ўяўляюць атрыбутывыя пасесіўныя канструкцыі. Асноўныя лексіка-граматычныя паказчыкі прыналежнасці ў атрыбутывых словазлучэннях – прыналежныя займеннікі, прыналежныя і адносныя прыметнікі і назоўнікі ў форме роднага склону ў значэнні пасэсара.

Семантычная функцыя суб'екта, імплікаванага прыналежным займеннікам, можа ўдакладняцца ці ўскладняцца за кошт выкарыстання прыметніка ў якасці азначэння ў структуры займеннікавага словазлучэння. У прыватнасці, прыметнік *уласны* ўносіць у семантыку словазлучэння значэнне ўзмацнення. Напрыклад: фр. *Ils avaient leurs propres hameaux* [5, р. 17], бел. *Ён меў свой уласны кавалак зямлі* [6, с. 53]. Асаблівасць прыналежных займеннікаў у абедзвюх мовах – яны суадносяць іменную групу з кантэкстам ці сітуацыяй пры дапамозе ўказання на актанта.

У прааналізаваных атрыбутыўных сродках выражэння прыналежнасці як у французскай, так і ў беларускай мове сустрэліся наступныя камбінацыі пар элементаў (пасэсар – аб’ект прыналежнасці), з якімі звязаны вызначаныя тыпы пасесіўных адносін:

1) антрапонім – адушаўлены назоўнік (сацыяльныя адносіны паміж людзьмі): фр. *le frère de Nour*, бел. *Васілёва маці*;

2) антрапонім – неадушаўлены назоўнік (напр., ‘прадукт дзейнасці – дзеяч’): фр. *les armes de Ma el Aïnine*, бел. *Ганніна хустачка*;

3) антрапонім – частка цела: фр. *le visage de Nour*, бел. *Ганнін твар*;

4) частка цела – абстрактны назоўнік (адносіны ўласна прыналежнасці): фр. *la sourire de son visage*, бел. *чарната зрэнак*;

5) заонім – частка цела: фр. *les pattes des chateaux*, бел. *гадзючы хвост*;

6) заонім – неадушаўлены назоўнік: фр. *le tanière du castor*, бел. *асінае гняздо*;

7) абстрактны назоўнік – заонім: фр. *le vol d'un oiseau*, бел. *палёт пчалы*;

8) адушаўлены назоўнік – абстрактны назоўнік (напр., прыналежнасць апрадмечаных якасных прыкмет, унутраных станаў, псіхічных маніфестацый, аб’ектаў унутранага свету): фр. *la prévoyance de son père*, бел. *матчына ўвага*;

9) неадушаўлены назоўнік – неадушаўлены назоўнік (напр., ‘дзеянне – аб’ект дзеяння’): фр. *la hampe d'un drapeau*, бел. *зруб калодзежа*;

10) абстрактны назоўнік – неадушаўлены назоўнік: фр. *l'aridité du désert*, бел. *прыгажосць вясны*.

Праведзены аналіз паказвае, што і ў французскай, і ў беларускай мове існуюць розныя тыпы пасесіўных атрыбутыўных канструкцый: словазлучэнні з займеннікамі (фр. *ses doigts*, бел. *яго бацька*), словазлучэнні з назоўнікамі ў форме роднага склону (фр. *le sable des dunes*, бел. *будучае гэтых людзей*). Пасесіўныя атрыбутыўныя канструкцыі з прыметнікамі ёсць толькі ў беларускай мове (*дзедава хата*).

У абедзвюх мовах вылучаюцца так званыя другасныя, атрыбутыўныя сродкі выражэння. Сярод іх пасесіўныя канструкцыі з формамі ўскосных склонаў з прыназоўнікамі: “*de / ad + родны склон пасэсара*” (фр. *les nouvelles des proches*, бел. *лісты ад сыноў і братоў*); “*sans / без + родны склон аб’екта пасесіўнасці*” (фр. *la personne sans la patrie*, бел. *чалавек без рукі*); “*да + родны склон аб’екта пасесіўнасці*” (бел. *прывязаны да плоту*) і інш.

Можна зрабіць выснову, што пасесіўнасць адносіцца да лінгвістычных паняццяў, даследаванне якіх дазваляе больш грунтоўна ўявіць моўную карціну свету носьбітаў мовы, бо тыпы пасесіў-

ных канструкцый адлюстроўваюць асаблівасці сувязяў, што існуюць як у пазамоўнай рэчаіснасці, так і ў мысленні.

Прыналежныя адносіны выражаюцца як у французскай, так і ў беларускай мове наступнымі спосабамі: 1) сінтаксічным спосабам, г. зн. з дапамогай сінтаксічных канструкцый; 2) лексічным спосабам: дзеясловамі, назоўнікамі, прыметнікамі; 3) з дапамогай словаўтварэння.

У абедзвюх мовах максімальна прадуктыўныя сінтаксічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін і, адпаведна, малую прадуктыўнасць маюць словаўтваральныя сродкі. У французскай мове найбольш распаўсюджаны канструкцыі, якія рэпрэзентуюць сінтаксічны спосаб пасесіўных адносін – канструкцыі з прыназоўнікамі *à / de*.

Як і ў беларускай, у французскай мове лексічныя сродкі выражэння пасесіўных адносін могуць быць падзелены на дзве групы: лексемы, якія статычна прэзентуюць прыналежную сітуацыю, і лексемы, якія паказваюць пасесіўную сітуацыю дынамічна. Асноўнымі сродкамі лексічнага адлюстравання прыналежных адносін з’яўляюцца дзеясловы.

Словаўтваральныя сродкі выражэння прыналежнасці ўжываюцца абмежавана. У абедзвюх мовах выкарыстоўваюцца спецыяльныя суфіксы для выражэння валодання і прыналежнасці. Асаблівым чынам утвараюцца пасесіўныя словаўтворныя канструкцыі з нерухомым аб’ектам – як аб’ектыўныя, так і субстантыўныя. Дзеяслоўнае словаўтварэнне з пасесіўным значэннем абмяжоўваецца дынамічнымі пасесіўнымі дзеясловамі са значэннем набыцця / адчужэння.

Спіс літаратуры

1. **Бондарко, А. В.** Посесивность (Вступительные замечания) / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность / под ред. А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1996. – С. 89 – 100.
2. **Чинчлей, К. Г.** Поле посесивности и посесивные ситуации / К. Г. Чинчлей // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность. – СПб. : Наука, 1996. – С. 100 – 137.
3. **Вайсс, Д.** Смысловый потенциал посесивного отношения и его текстуальная обусловленность в современном русском языке / Д. Вайсс // Сокровенные смыслы : Слово. Текст. Культура : сб. статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 283 – 295.
4. **Larousse** // Dictionnaire de français [Resource electronic]. – Mode of access : www.larousse.fr/dictionnaires/francais/. – Date of access : 10.09.2015.
5. **Le Clézio, J.-M. G.** Désert / J.-M. G. Le Clézio. – Paris : Gallimard, 1980. – 294 p.
6. **Мележ, І.** Збор твораў : у 6 т. / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1971. – Т. 5. – 390 с.

Вольга ЖЫЛЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.